

Türkiye’de Modern Bilincin Oluşumu: Modernleşmenin Fenomenolojisi ve Türk Modernleşmesi

Mahmut Hakkı AKIN*

Yakup Kahraman, *Türkiye’de Modern Bilincin Oluşumu: Modernleşmenin Fenomenolojisi ve Türk Modernleşmesi*, Ketebe Yayınları, 1. Baskı, s. 264, İstanbul
ISBN: 978-625-7587-30-3

Türk modernleşmesi, bir toplumsal değişme süreci olarak geniş bir ilgiye muhatap olmuştur. On sekizinci yüzyıldan itibaren yaşanan bu değişim, Türkiye’den ve Türkiye dışından pek çok akademisyen ve araştırmacı tarafından ilgiyle karşılanmış ve üzerine farklı alanlardan çalışmalar yapılmıştır. Genel bir değişme yaşandığı için kurumların değişmesi söz konusudur ve her değişimde olduğu gibi eski ile yeni arasında bölünmelere sebep olmuştur. Aynı zamanda bu iki yüzyılı aşan tecrübe çok milletli geniş bir coğrafyada devletin bekası kaygısıyla başlamıştır. Devlet merkezli yenilenme, devlet kademelerinde görev alan memur kesimini değişimin hem öznesi hem de nesnesi haline getirmiştir. Buna bağlı olarak Türk modernleşmesinin saray ve konak hayatının değişmesiyle doğrudan bir ilişkisi olduğu tespit edilebilir. Değişen kesim açısından zihniyete, gündelik pratiklere, mekâna ve diğer pek çok sembole yansıyan izler takip edilebilir.

Osmanlı modernleşmesinden itibaren yaşanan değişimi anlamak için modernleşmenin aktörleri olarak kabul edilen devlet erkanının ve

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
mahmut.akin@medeniyet.edu.tr, ORC ID: 0000-0002-8140-8600

yine devlete bir şekilde bağlı olan aydınların zihniyet değişiminin nasıl gerçekleştiği üzerinde çokça durulmuştur. Özellikle Şerif Mardin, Şükrü Hanioğlu, Niyazi Berkes, Kemal Karpat, Eric Jan Zürcher gibi alanda otorite olarak kabul edilen isimlerin çalışmalarında zihniyet meselesinin farklı yönleriyle tartışıldığı dikkat çekmektedir. Yakın dönemde Yakup Kahraman tarafından kaleme alınan bir çalışma da özellikle zihniyet meselesine ya da kitaptaki kullanımına atıfla söylenecek olursa bilinç oluşumuna ve sürekliliğine odaklanmıştır. Öncelikle bu çalışma, Türk modernleşmesini düşünce tarihi bağlamında değerlendiren bir eserdir. Kitapta Türk modernleşmesinin kendi sürekliliğindeki entelektüel tarihi ve bu süreklilikte düşünce dünyasının şekillenmesi işlenmiştir. Kitabın alt başlığındaki “Modernleşmenin Fenomenolojisi” ifadesi, gerçekliğin algılanması ve kabulüyle ilgili değişime vurgu yapmaktadır. Fenomenolojinin teorik bir temel olarak alınması, yukarıda ifade edilen aynı anda özne ve nesne olma iddiasıyla da ilişkilidir. Çünkü modern bilince sahip olanlar ile geleneksel kültürel gerçekliğin içinde yaşayanlar iki farklı gerçekliğin ürünleri ve üreticileri olarak da ayrılmaktadırlar.

Daha önce hermeneutik temelli çalışmalar da yapan Yakup Kahraman, bu eserinde Batı’da yaşanan zihniyet değişiminin insan ile dünya arasındaki ilişkiyi ve böylece gerçeklik kabulünü de değiştirdiği tezini öncelikle ele almıştır. Yazar, Batı’da yaşanan modernleşmenin Türk modernleşmesini anlamak açısından gerekli olduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte Tanzimat ile başlayan değişimin aktörleri olan aydınların yüzeysel bir batıcı olmadıklarını ve dolayısıyla modernleşmenin ilk dönemlerinin ıslah ve yenilenme vurgusuyla kendine özgü yönlerinin öne çıktığını da tespit etmiştir. Bu dönemin vurgusu bir medeniyet entegrasyonuna dayanmamaktadır. Bu nedenle Tanzimat aydınlarının öncüsü oldukları değişim bir “yeni” inşa etme amacına dayanmakta, Batı’da yaşanan tecrübeyi önemsemekte ve örnek almaktaysa da daha sonra daha net bir şekilde batılılaşma olarak adlandırılabilir olan değişimden farklı değerlendirilmek durumundadır. Osmanlılık, bir kimlik oluşturma iddiasını taşıdığı gibi kendi geçmişi ve geleneğiyle daha otantik bir bağa da sahiptir. Hem Tanzimat aydınlarının görüşlerini hem de bu dönemi daha sonradan değerlendirenlerin görüşlerini yorumlayan Yakup Kahraman, Tanzimat’ın odağının “kimlik krizi” olmadığını iddia etmiştir. Devlet merkezli Osmanlı geleneğinin bilim ve teknikteki gelişmeleri kendi gerçekliğine mâl etme özgüveni kendi tarihsel gerçekliğinin ürettiği bir durum olarak kabul edilebilir.

Kitapta Tanzimat dönemindeki değişme anlayışına dair tespitler, genel olarak modernleşme olarak adlandırılan sürecin kendi dönemsellikinde kendi ontolojik ve epistemolojik bağlamına sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu dönemsellik, gerçekliğe dair kabulleri ve anlam üretimini de değiştirmektedir. Nitekim Batı'yı daha merkeze alan, meseleyi bir kimlik meselesi olarak kabul eden ve tartışmanın bağlamını medeniyet merkezli sürdüren bir yere daha sonra gelinmiştir. Burada yaşanan değişimin bir süreklilik taşıdığı ve Jön Türkler'de ontolojiden ziyade epistemolojik bir değişimin yaşandığı yazarın iddiaları arasındadır. Özellikle de Abdullah Cevdet ve Ahmet Rıza gibi daha "batıcı" gözüken iki isim üzerinde çokça durulmuştur. Yine II. Meşrutiyet döneminde fikri ve siyasi tartışmaların bağlamının daha çok epistemolojik bir temel üzerinden sürdürüldüğü yazar tarafından iddia edilmiştir. Yazar Bir yandan da yavaş yavaş medeniyet tartışmalarının süregelen ve daha da derinleşen ikilemler üzerinde gerçekleştiğini kabul etmiştir. Batı medeniyetinin daha ileri bir medeniyet olduğu kabulü, Meşrutiyet dönemi entelektüelleri arasında bilinç ve gerçeklik ilişkisinin üzerine inşa edildiği bir paradigma haline gelmiştir. En azından bu kabulün daha fazla benimsendiği ve hatta tartışmaları belirlediği söylenebilir. Elbette bu dönemde aydınlar arasında fikir çeşitliliği de artmış ve tarafların sınırları daha da netleşmiştir.

Cumhuriyet, bu sürekliliğin sonuçlarından biridir. Burada Yakup Kahraman'ın genel yorumlarının "değişim" kavramından "dönüşüm" kavramına doğru devam ettiği söylenebilir. Daha önce epistemolojik sınırlarda devam eden süreç, Cumhuriyetle birlikte ontolojik bir değişimi de hedeflemiştir. Pozitivist bir dünya görüşüyle "Türk Aydınlanması" üretilmeye çalışılmıştır. Geleneğe karşı daha radikal bir tavrın takınılması, söz konusu ontolojik ve epistemolojik dönüşümün bir sonucu olarak anlaşılabilir. Yazar, kitabında bu konuda bazı yazarların, akademisyenlerin ve dönemin siyasi aktörlerinin görüşlerine yer vermiştir. Eski ile yeni arasındaki ayrımın daha radikal ve hatta materyalist bir temelde yapılması, dinin eski gerçekliğin bir ürünü olduğu ve yeni gerçekliğin dışında kaldığı anlayışının daha güçlü bir şekilde dile getirilmesine sebep olmuştur. Türk modernleşmesinde daha önce de takip edilen bilim ve tekniğe ilişkin vurgunun "bilimcilik" şeklinde bir dünya görüşüne dönüşmesi ve Cumhuriyetin temel ilkesinin laiklik olarak belirlenmesi birbirleriyle ilişkilidir. Burada gerçeklikle ilgili kabul temelden değiştirilmiş ve yeni kabuller dolayısıyla olması gerektiği düşünülen kurgusal gerçeklik, toplum mühendisliği yoluyla

var olan gerçekliğe dayatılmıştır. İnkılapların fenomenolojik analizi, kitapta bu şekilde takip edilmektedir. Kitabın Cumhuriyeti değerlendiren bölümünde Mithat Cemal'in *Üç İstanbul* romanına değinilmesi de metnin kendi sürekliliği açısından manidardır.

Yakup Kahraman, Türk modernleşmesi boyunca dönemsel vurguları değişen ve aynı zamanda sürekliliği de olan modern bilincin hikayesini takip etmiştir. Bu çalışmayı en özgün kılan yan fenomenolojik bir bakış açısıyla Türk modernleşmesine yönelmesidir. Kitabın bilinç ya da zihniyet vurgusu sınırlarında kalma çabası bu bakış açısı sınırlarında kaldığını göstermektedir. Şayet kitapta felsefi ve sosyal fenomenolojinin dönemsel bir yorumlamaya nasıl kaynaklık edebileceği açıklanmış olsaydı, metodolojik bir zenginlik sağlanmış olurdu. Alfred Schutz ya da doğrudan kendisi de fenomenolojik bir yaklaşımla modernleşme analizi yapan Peter Berger'in fikirlerine başvurulması, şüphesiz çalışmayı daha zenginleştirirdi. Özellikle Berger'in *The Homeless Mind* (Türkçe'ye Modernleşme ve Bilinç adıyla tercüme edilmiştir) kitabının görülmesi önemli bir katkı sağlardı. Çünkü fenomenoloji, gerçekliği paylaşan ve üreten insanların kurguları ile pratikleri arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. İnsanlar, içinde yaşadıkları gerçekliğin hem ürünleri hem de üretenleridir. Bu kabullerin kitapta işlenmedi elbette söylenemez. Özellikle de modern bilinci ontolojik ve epistemolojik temelde tartışılması önemlidir.

Yavuz Kahraman'ın kitabında ciddi ve zengin bir literatür kullandığı tespit edilebilir. Fenomenolojik bir yorumlama yöntemi seçtiği için yazarın önemli eserleri değerlendirirken kaybolmadığı ve kitabın genelinde anlatıcı olarak metne hâkim olduğu söylenebilir. Bu nedenle bu çalışmanın yakın dönemde çoğunluğu eklettik derleme sınırlarında kalan akademik çalışmalardan olmadığı söylenebilir. Bazı alıntılarının fazla ve uzun olması dikkat çekmektedir. Yer yer bu tür alıntılar olmuşsa da metinden tam olarak bir kopma kitabın genelinde yaşanmamaktadır. Yine dönemsel vurguların farkında olunması, konu ve isimlerle ilgili bazı anakronik önyargıların sorgulanması gerektiğini göstermesi değerlidir. Böylece kitabın, Türk modernleşmesi literatürüne bir katkı olduğu söylenebilir. Ayrıca yazar felsefe bölümünde görev yapmaktadır ve bu alana katkı sağlayan felsefecilerin sayısı çok fazla değildir. Konuyu üç dönemde incelemesine ve genel bağlamda ele almasına rağmen dönemsel bazı vurguları ihmal etmeme çabası da dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Türk modernleşmesinin farklı dönemlerinde pek çok odak konunun, gerçekliğin zihniyet ve pratik bütünlüğünde üretilmesi yaklaşımı üzerinden çalışılmasına katkı sağlayabilir.